

Культурне дозвілля як складова морально-естетичного виховання учнів гімназії: з досвіду роботи на експериментальному майданчику

Наталія ФЛЕГОНТОВА,

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу педагогічної естетики та етики Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України

Модернізація змісту освіти є закономірним процесом і спирається на позитивний досвід школи з урахуванням змін, зумовлених сучасними тенденціями суспільного розвитку. Нові підходи до формування змісту освіти передбачають його якісне оновлення відповідно до вимог, що відображають пріоритетні освітні завдання. Насамперед звертається увага на цілісний розвиток особистості (розумовий, моральний, естетичний, емоційний, фізичний), її соціалізацію, здатність не лише засвоювати певний обсяг знань, а й творчо застосовувати їх у своїй подальшій практичній діяльності.

Важливою сферою життєдіяльності особистості, чинником її формування, фізичного і духовного розвитку є дозвілля. Різні аспекти проблеми культурного дозвілля знайшли відображення в безлічі теоретичних концепцій і підходів. Її педагогічне бачення перебуває у площині дослідження системи позакласної та позашкільної культурно-дозвілдової діяльності, що здійснюється засобами педагогічної організації цього процесу.

Більшість теоретичних і практичних аспектів проблеми вільного часу, зокрема вільного часу підлітків та молоді, потребує подальшого осмислення і розроблення. Особливої уваги заслуговує вивчення питань щодо участі молоді у соціокультурній діяльності та організації її культурного дозвілля. Результати останніх соціально-педагогічних досліджень, проведених в освітніх закладах міста Києва (школах, гімназіях, позашкільних дозвіллових закладах) показали, що значна частина молоді має недостатньо розвинені культурні потреби, обмежену духовну свідомість, в неї вироблені лише спрощені моральні вимоги та критерії оцінювання своїх вчинків і поведінки інших людей. Серйозне занепокоєння викликають низька культура мислення певної частини учнівської молоді, недостатня розвиненість потреб у самоосвіті та самовихованні. Все це, зрештою, призводить до світоглядного інфантилізму, духовної «всеїдності», технократичного снобізму, що суттєво знижує творчий потенціал особистості і, відповідно, її духовний розвиток.

Вказуючи на актуальність проблеми, варто зауважити, що розробленню питань проведення й організації вільного часу, виховання культури дозвілля молоді, вивчення механізмів формування особистості підлітка присвячена значна кількість праць. До проблеми виховання підростаючого покоління в системі позакласної та позашкільної діяльності зверталися у своїх дослідженнях видатні

вчені й педагоги (П.Блонський, А.Макаренко, С.Русова, М.Стельмахович, В.Сухомлинський, К.Ушинський, С.Шацький), відомі психологи і філософи (І.Бех, І.Зязюн, О.Катарський, Г.Костюк, В.Шинкарук та ін.). У своїх працях вони обґрунтовано довели, що культурно-дозвіллова діяльність має значний соціально-педагогічний потенціал з погляду соціалізації особистості, розвитку творчих здібностей та кращих моральних якостей людини.

Поняття «дозвілля» набуває сьогодні значного поширення не лише у науковій літературі. Йдеться про соціальну цінність, культурний зміст дозвілля, його значущість для індивіда. Якісним показником дозвілдової діяльності є соціокультурна активність особистості, яка, зі свого боку, характеризується розвиненою детермінацією, творчим ставленням до дійсності.

Саме у феномені вільного часу і мислителі далекого минулого, і сучасні дослідники вбачають той потенціал для особистісного культурно-духовного та фізичного розвитку, соціалізації і творчої самореалізації людини, якого немає у часі, що витрачається на виконання будь-якої обов'язкової життєво забезпечувальної діяльності (освіту, професійну працю тощо).

Дозвілля як педагогічне явище вивчається на стику багатьох наукових напрямів різними фахівцями. У сучасних дослідженнях з філософії (В.Андрущенко, І.Зязюн, В.Кремень та ін.) вільний час розглядається як простір для здійснення специфічних соціальних процесів, виявляються базові та нові витоки виникнення вільного часу завдяки технічному прогресу, його взаємозв'язок із робочим часом і його соціальна цінність. Сутнісною характеристикою дозвілля вчені визначають діяльність, основною ознакою якої є свобода, а не обов'язок.

Науковці (І.Бех, М.Бердяєв, Л.Божович, Б.Єрасов, І.Зязюн) вважають, що дозвілля може бути лише

тоді чинником всебічного розвитку особистості, коли його підґрунтя є власне вільна діяльність, зумовлена самовизначеністю індивіда відповідно до його можливостей, бажань, потреб. Залежно від вибору певних форм діяльності, дозвілля дає можливість для самовдосконалення й розвитку.

Щодо спектра і рівня емоційних переживань, пов'язаних з уявленнями людей про повноцінне дозвілля, то сучасні психологи підкреслюють, що повноцінне дозвілля є однією з найґрунтовніших засад людського щастя. Як зазначає М.Аргайл, саме дозвілля може підказати нам, чого бажують люди і що робить їх щасливими [1, с.104].

У зарубіжних дослідженнях дозвілля визначається виключно як процес рекреації (leisure), що передбачає свободу вибору. Поняття «культурне» вказує на те, що розглядається лише соціально-культурний аспект дозвілля у його позитивних виявах. Культурне дозвілля стимулює людину до самоосвіти і самовдосконалення. Такі вчені, як Ж.Дюмазедьє, Р.Сю, Ж.Проновост, наголошують на психологічній, пізнавальній, естетичній, комунікативній, компенсаторно-творчій, культуроформувальній, рекреаційній функціях дозвілля, а також визначають функції фізичного та духовного розвитку особистості як пріоритетні. Великого значення надається освітньому потенціалу феномену дозвілля.

За висновками вітчизняних психологів І.Беха, Г.Костюка, В.Рибалки, В.Семиченко, для підлітків цінність дозвілля є значно вищою, ніж навчальна діяльність. Реальним мотивом відвідування школи для більшості учнів 8–9-х класів є бажання спілкуватися з товаришами, брати участь у роботі гуртків, секцій тощо. Тому завдання педагога-організатора полягає не у вигадуванні нових форм діяльності, а передусім у спостереженні за тим, як спрямовуються інтереси учнів, в наданні допомоги щодо визначення тематики, самоорганізації їхньої роботи, забезпеченні можливості самореалізовуватися.

Беззаперечним, на нашу думку, є визначення культуролога І.Петрової, що «дозвілля – це явище можливостей та обмежень, його мета – творча, а не руйнівна діяльність. І головна роль в організації дозвілля відводиться людині як соціальній істоті» [3, с. 85].

Розглядаючи феномен дозвілля у широкому соціокультурному та соціально-історичному контексті, Н.Цимбалюк зазначає, що дозвілля є соціокультурним резонатором змін загальної соціальної системи і всіх підсистем суспільства, певним відображенням можливостей його розвитку, виявленням його життєздатності. Воно доповнює уявлення про соціальний образ суспільства, дає змогу зрозуміти рівень його духовності та перспективності [4, с. 6].

Ми погоджуємося з визначенням поняття «культурне дозвілля», запропонованим Н.Цимбалюк, відповідно до якого основними соціально обґрунтованими принципами організації культурно-дозвілєвої діяльності є: гуманізація змісту виховного компонента дозвілля (ґрунтується на загальнолюдських цінностях, правах людини); орієнтація на роз-

виток особистості як основної цінності суспільства; національна спрямованість змісту і форм діяльності; децентралізація та демократизація дозвілля; рух від стандартизації та уніфікації до строкатості та багатобарвності форм дозвілля [там само, с. 25].

В.Кірсанов у своїх наукових працях звертається до проблеми організації дозвілля молоді, акцентуючи увагу, зокрема, на її педагогічному характері, який визначається системою особистих установок щодо використання вільного часу. На думку дослідника, «різноманітність дозвілєвої сфери обумовлює діапазон педагогічної проблематики... Це виявляє площину перетину інтересів прикладної культурології і педагогіки» [2, с. 32]. Отже, дозвілля визначається як вищий вияв позитивних емоцій.

У контексті розв'язання проблеми педагогічної організації культурного дозвілля школярів особливого значення набуває думка соціологів, культурологів, філософів, психологів, педагогів про генетичну спільність дозвілля та гри, що насамперед зумовлено самоцільністю та самоцінністю форм дозвілєвої діяльності для людини. Ігрова сутність дозвілля чітко простежується у визначенні багатьох західних дослідників, які розглядають вільний час як засіб компенсації дійсності. Серед них – французькі теоретики сюрреалізму Ж.Батай, Р.Кейс, американські дослідники М.Каплан, М.Мід, М.Ловенштейн і французькі соціологи Ж.Дюмазедьє, А.Лефевр, А.Турен та ін.

Гра – істотний і специфічний вид культурної діяльності, в якій людина є вільною від проблем життєзабезпечення і спроможна сама бути творчим суб'єктом, не схильним до якоїсь примусовості. Наведені ознаки гри вказують на те, що ігрова сутність дозвілєвої діяльності містить потенціал формування в її суб'єкті розуміння необхідності дотримуватися правил людського спілкування. Це потрібно для здійснення будь-якої ефективної взаємодії, набуття умінь і навичок, а також для розвитку прагнення до самовдосконалення, адекватного творчого самовираження.

Елементи гри виявляються у таких важливих регулювальних або соціалізуючих сферах, як релігія, політика, освіта, виховання, художня культура. Однак найбільшою мірою це стосується сфери дозвілєвої діяльності і, зокрема, таких її форм, як заняття спортом, художня творчість, художні змагання (конкурси, фестивалі), розважальні заходи.

Водночас (у ракурсі педагогічного осмислення природи дозвілля) потрібно враховувати, що ігри, розваги можуть дуже істотно різнитися за культурним змістом, естетичною, моральною спрямованістю, психосоматичною післядією та й просто за можливими прямими і прихованими (латентними) наслідками. Школярі ж, як відомо, відповідно до своїх вікових психологічних особливостей, прагнуть до різноманітної ігрової діяльності. Отже, вихователі, вчителі мають забезпечувати умови для позитивно спрямованої реалізації цього природного прагнення дітей та юнацтва у формах дозвілєвої діяльності.

Технізація суспільства, що значною мірою позначилася і на діяльності закладів освіти, має супроводжуватися його гуманізацією. У цій ситуації незамінними є творчі компоненти діяльності вчителя, що найбільше розкриваються в процесі виховної роботи: навчити дитину, а головне – виховати її. Саме з професійною, науково-теоретичною та практичною (навчальною, виховною, організаційною) діяльністю педагогів суспільство завжди пов'язувало свої головні надії на відтворення та зміцнення соціальних культурно-духовних цінностей у свідомості, почуттях, формах поведінки дітей, підлітків, юнацтва, молоді.

Особистість, на думку багатьох видатних педагогів (і минулого, і сучасності) – К.Ушинського, С.Русової, В.Сухомлинського, І.Зязюна, формується у вільний від навчання час. Саме в умовах дозвілля маємо широкий простір для вирішення нестандартних ситуацій, реалізації індивідуальних особливостей і можливостей як учителя, так і учня. Отже, дозвілля – це простір для творчого розвитку дитини, її особистісних якостей.

Головною рушійною силою ефективної педагогічної організації дозвілля молоді є її вікові й індивідуальні потреби та інтереси. Дуже важливо, щоб дозвіллева діяльність відповідала духовному розвитку людини, її розумовим можливостям, особистісним запитам, щоб вона була привабливою, приємною, спонукала до набуття нових знань, умінь, навичок без жодного натяку на обов'язковість або примус. Іншими словами, необхідно, щоб дозвіллева діяльність відповідала психологічним характеристикам та функціям культурного дозвілля, які, водночас, відображають потреби особистості та суспільства і мають на меті максимально залучити особистість до культурно-дозвіллевої сфери, сприяючи її розвитку, самостійності, ініціативі й активності. Очевидно, що синтетична соціально-особистісна природа феномену культурного дозвілля зумовлює систему соціально-відповідальних принципів організації культурно-дозвіллевої діяльності на рівні держави, закладів культури та освіти.

З огляду на зазначене, надзвичайної ваги набувають сьогодні якісне оновлення змісту культурних послуг у навчально-виховній системі і, відповідно, удосконалення організації культурного дозвілля школярів у нових соціально-економічних умовах, з урахуванням потреб учнів та їхніх батьків, а отже, й суспільства.

В умовах активного пошуку резервних можливостей модернізації освіти (нових освітніх технологій, форм та методів роботи щодо удосконалення виховного процесу в навчальних закладах) виникає гостра потреба в інноваційних підходах, що інтегрують маркетинговий підхід та сприятимуть удосконаленню якості й підвищенню ефективності дозвіллевих заходів в умовах позаурочної діяльності. Ця проблема лягла в основу експериментального дослідження «Соціально-етичний маркетинг у педагогічній організації культурного дозвілля

школярів» як результату творчої співпраці відділу педагогічної естетики та етики Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України та гімназії №267 м. Києва.

Незвична тема дослідження – не данина моді, а необхідність, підказана життям, оскільки в центрі уваги – проблема формування у підростаючого покоління усвідомленої потреби у змістовних формах культурного дозвілля й, відповідно, стійкого імунітету щодо заповнення вільного часу антикультурними й антисоціальними формами дозвіллевої діяльності. В основу дослідження було покладено методику підготовки вчителів до організації культурного дозвілля школярів.

Участь в експерименті дала змогу змінити систему виховної роботи гімназії, створити нову модель культурного дозвілля школярів, врахувати побажання дітей та їхніх батьків, залучити до позакласної роботи більшість учнів гімназії. Зміни, що відбулися за час експерименту, позитивно позначилися на роботі закладу: школа набула статусу гімназії, діяльність якої наповнилася новим змістом. Відбулося реальне втілення інноваційних ідей в освітню практику.

Досягнення науково-дослідної роботи оприлюднені на міжнародних та регіональних конференціях, науково-практичних семінарах, засіданнях відділу педагогічної естетики та етики Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, обговорювалися за «круглим столом», а також на засіданні Відділення професійної освіти і освіти дорослих НАПН України та президії НАПН України.

Результати роботи, отримані у ході експерименту, підтвердили припущення, що застосування концепції соціально-етичного маркетингу в організації культурного дозвілля школярів сприяє подальшому удосконаленню системи планування, організації та підвищенню педагогічної ефективності виховної позаурочної роботи школи, виявленню потреб учнів у культурно-дозвіллевій діяльності, зростанню їхнього інтелектуального потенціалу і розвитку таких якостей, як відповідальність, товариськість, гуманність, самостійність.

У результаті експерименту розроблено та впроваджено методичне забезпечення процесу організації культурного дозвілля школярів на засадах маркетингового підходу, зокрема поточні й стратегічні плани організації культурного дозвілля школярів, відповідно до визначених у педагогічно-маркетинговому дослідженні виховних проблем та стратегій. Тобто відбулося реальне втілення маркетингового підходу в освітню практику.

Проведення дослідно-експериментальної роботи зумовило суттєві позитивні зміни в розумінні учителями ролі організації культурного дозвілля школярів з урахуванням їхніх особистісних потреб.

У ході реалізації експериментальної педагогічної програми учасниками дослідження було підготовлено та видано навчально-методичне забезпечення: навчальний посібник «Педагогічна організація

культурного дозвілля школярів»; «Словник-довідник термінів педагогічного маркетингу» (автор – Н.М. Флегонтова); матеріали науково-практичної конференції «Особливості педагогічного маркетингу в організації культурного дозвілля школярів» (упоряд. Н.М. Флегонтова, Г.І. Сотська; за ред. О.М. Отич, Л.В. Свириди); навчальний посібник «Основи маркетингу та формування раціональної поведінки» (автор – О.В. Майдебура); методичний бюлетень «Свічадо» (тематичні випуски); альманахи «Паросток», «Натхнення», «Творча світлиця» та понад 30 публікацій наукових співробітників відділу педагогічної естетики та етики Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України і вчителів гімназії №267. Цей проект не має аналогів і за три роки дав позитивні результати у навчально-виховній діяльності гімназії.

Отже, з усього викладеного вище можна зробити висновок, що особливу роль у формуванні необхідного рівня знань у галузі культури і мистецтва, естетичних смаків та відповідних культурно-дозвіллевих потреб у потенційних споживачів художніх продуктів відіграє система освіти. Безумовно, першорядною тут є роль загальноосвітніх шкіл, позашкільних та дитячих художньо-творчих і культурно-дозвіллевих установ, тому що, як відомо, основні характеристики дозвіллевих потреб і художніх смаків формуються саме в дитячому, підлітковому і юнацькому віці. До того ж, із попереднього аналізу випливає, що специфікою феномену культурного дозвілля є заповнення його за допомогою освітньої і духовно-розвивальної форм. Але усвідомлена особистісна потреба в заповненні вільного часу формами діяльності такого якісного рівня не виникає сама по собі. Саме тому, на відміну від дозвілля взагалі (просто відпочинку, будь-якої розваги), культурне дозвілля для його входження у життя особистості потребує застосування досить складного комплексу психолого-педагогічних впливів, оскільки є найважливішим виявом соціальної активності особистості та її духовного розвитку. Багатство внутрішнього світу особистості зумовлене усвідомленням наявності у вільний час певних обов'язків перед суспільством, для виконання яких вона має необмежений простір для творчості, виявлення своїх здібностей, своєї індивідуальності.

Духовний розвиток особистості є наріжним каменем серед актуальних проблем сучасної педагогічної науки. Заслугує на увагу інтеграція знань у галузі науки і мистецтва як засіб підвищення духовної культури особистості. Культура – це світ буття людини. Особистість формується та розвивається не лише в процесі професійної, а й своєї споживчої діяльності, особливо споживаючи духовні (культурні) блага. Поряд з матеріальними, вони є речовою основою формування особистості, їх освоєння визначає міру розвитку людини.

Література

1. Аргайл М. Психология счастья / Майкл Аргайл; [пер. с англ. АЛасицина]. – М.: Прогресс, 1990. – 336 с.

2. Кірсанов В.В. Психолого-педагогічна діагностика: підручник / В.В. Кірсанов. – К.: Альтерпрес, 2002. – 512 с.
3. Петрова І.В. Організація культурно-дозвіллевої діяльності клубів у країнах Західної Європи та США: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Ірина Владиславівна Петрова. – К., 2000. – 246 с.
4. Цимбалюк Н.М. Соціологія дозвілля: навч. посіб. / Н.М. Цимбалюк. – К.: ДАККІМ, 2001. – 180 с.

Анотації

Наталія ФЛЕГОНТОВА

Культурне дозвілля як складова морально-естетичного виховання учнів гімназії: з досвіду роботи на експериментальному майданчику

У статті висвітлено проблему педагогічної організації культурного дозвілля школярів, що полягає у цілеспрямованому формуванні високоморальної, всебічно розвиненої особистості й передбачає її вільну діяльність. Розглянуто результати практичної реалізації експериментальної педагогічної програми з проблеми дослідження, наголошено на потребі впровадження інноваційних підходів для підвищення ефективності дозвіллевих заходів.

Ключові слова: культурне дозвілля, морально-естетичне виховання, духовний потенціал особистості, маркетинговий підхід.

Наталья ФЛЕГОНТОВА

Культурный досуг как составная часть нравственно-эстетического воспитания учащихся гимназии: из опыта работы на экспериментальной площадке

В статье освещена проблема педагогической организации культурного досуга школьников, которая заключается в целенаправленном формировании высоконравственной, всесторонне развитой личности и предусматривает её свободную деятельность. Рассмотрены результаты практической реализации экспериментальной педагогической программы по проблеме исследования, подчёркивается необходимость использования инновационных подходов с целью повышения эффективности досуговых мероприятий.

Ключевые слова: культурный досуг, нравственно-эстетическое воспитание, духовный потенциал личности, маркетинговый подход.

Nataliya FLEGONTOVA

The cultural leisure as a part of moral and aesthetic education pupils of the gymnasium: from the experience of the pilot site

In the article considered the problem of pedagogical organization cultural leisure of pupils, that is purposeful formation of highly moral, fully developed personality and providing for her free activities. Discusses the results of practical implementation of experimental pedagogical program on the problem of research, highlights the need to use innovative approaches to increase the efficiency of leisure activities.

Keywords: cultural leisure, moral and aesthetic education, individual spiritual potential, marketing approach.